
¶ John Exalto en Gert van Klinken (red.), *De protestantse onderwijzer. Geschiedenis van een dienstbaar beroep (1800-1920)*, Zoetermeer: Meinema, 2015, 170 pp., ISBN 978-90-2114-394-1, €18,90 (Jaarboek voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme na 1800, jrg. 23). Printed on demand.

¶ Lodewijk Winkeler

De geschiedenis van het Nederlandse protestantisme is niet alleen een geschiedenis van dominees, poneren de redacteurs in hun inleiding op deze bundel. Niettemin wordt het beroep van onderwijzer betiteld als een 'dienstbaar beroep', en spreekt de titel van de inleiding van 'het juk der dienstbaarheid'.

In grote lijnen ziet de geschiedenis van het vak er tussen de Napoleontische schoolwet van 1806 – door het Koninkrijk na 1813 geprolongeed – en 1917/1920 – gelijkstelling en gelijke subsidiëring van het bijzonder onderwijs – er als volgt uit.

De Nederlandse staat hechtte in het verlengde van de Verlichting veel waarde aan het onderwijs, niet alleen wat de cognitieve kant betrof, maar ook voor de vorming tot staatsburger: het 'aanleren van alle maatschappelijke en christelijke deugden'. De natievorming was immers nog maar net begonnen. Daarmee steeg in de negentiende eeuw weliswaar de status van de onderwijzer, maar niet zijn opleidingsniveau en zeker niet zijn salaris. De onderwijzer, in veel gevallen protestant, moest voor zijn inkomen bijverdienen als koster, voorzanger, organist en/of doodgraver. Veel zogenaamd 'neutrale' onderwijzers zaten tot hun nek in de plaatselijke protestantse gemeente en waren evenzeer afhankelijk van de overheid als van dominee en kerkbestuur. Gaandeweg de eeuw protesteerden katholieken en joden steeds vaker en heftiger tegen het protestantse karakter van het onderwijs, en met succes: de 'christelijke deugden' werden steeds verder verwaterd.

De onderwijswet van 1857, die confessioneel onderwijs mogelijk maakte, werd door de zich emanciperende katholieken en gereformeerden steeds vaker gebruikt om op eigen kosten scholen te stichten en de 'schoolstrijd' met de overheid aan te gaan. Zoals bekend resulteerde dit in de gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs in 1917 en enkele jaren later ook in gelijke salariering.

Tegelijkertijd steeg in de tweede helft van de eeuw ook het opleidingsniveau van de onderwijzer. In plaats van opleiding als 'kwekeling' door een ervaren collega kwamen er examens en onderwijzersopleidingen. Het beroepsprestige steeg richting huisarts, notaris en dominee of pastoor.

Binnen dit kader hebben onderwijzers uiteraard zeer uiteenlopende persoonlijke ontwikkelingen in het onderwijsveld gemaakt, en het is daaraan dat deze bundel is gewijd.

Gert van Klinken, groot kenner van de geschiedenis van Ter Apel, tekent de relatie tussen vrijzinnigheid en openbaar onderwijs. De plaatselijke vrijzinnig predikant hechtte aan goed onderwijs en stimuleerde de kwaliteit ervan. Het onderwijs was nauw verbonden aan de kerk, maar had in Ter Apel vooral een praktische functie, als middel voor maatschappelijke vooruitgang van dit dorp onder de rook van de grote stad. Toen in 1901 de leerplicht werd ingevoerd werd de school uitgebreid om te voorkomen dat er een bijzondere school werd opgericht. Zo was in Ter Apel al medio negentiende eeuw de status van de onderwijzer gelijk aan die van de dominee, en overtrof die nog, toen hij hoofd werd van een opgerichte openbare MULO.

Jan Geluk (1835-1919) werd al op dertienjarige leeftijd kwekeling in zijn school op Tholen; betaald werd hij met extra lessen. In 1853 legde hij het examen af van schoolmeester eerste rang, waarvoor hij zichzelf wis- en natuurkunde, Frans, Duits, Engels, Grieks en Latijn had geleerd. Geen wonder dat hij zijn onderwijs carrière eindigde als directeur van de Rijksnormaalschool (kweekschool) in Dinteloord en publicist op pedagogisch terrein ('Mensen denken wel, maar zij overdenken niet'). Geluk was overtuigd aanhanger van het openbaar onderwijs, maar even overtuigd Hervormd. In zijn kerk was hij voorlezer en voorzanger – tegen de overheidsvoorschriften in. Het conflict werd eerst met de gemeente, daarna met de provincie en uiteindelijk met minister Thorbecke uitgevochten. Geluk won. Geluk was een pedagoog die in de traditie stond van het Nut, Thorbecke en de Groninger theologie, concludeert Jacques Dane.

'Gemankeerde dominees' waren de drie generaties Van der Kooy uit Hindeloopen in ieder geval niet, aldus John Exalto. Dit keer hebben we te maken met gereformeerde onderwijzers, voorstanders van het bijzonder onderwijs. Grootvader Sjouke (1851-1944) wilde al jong schoolmeester worden,